

Inclusion Europe

Galleries de la Toison d'Or – 29 Chaussée d'Ixelles #393/32 – B-1050 Brussels – Belgium
Tel. : +32-2-502 28 15 – Fax : +32-2-502 80 10 – e-mail : secretariat@inclusion-europe.org

Project “Justice, Rights and Inclusion for People with Intellectual Disabilities”

Způsobilost mít práva a způsobilost k právním úkonům v právním řádu České republiky

Jan Šiška

Právní subjektivita

Právo každého občana být svobodným subjektem rozhodujícím o podstatných i méně podstatných otázkách vlastního života je základním znakem právního státu. Zákon č. 40/1964Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů, (dále jen „občanský zákoník“) upravuje způsobilost fyzické osoby mít práva a povinnosti („právní subjektivita“, § 7 občanského zákoníku), vlastními právními úkony nabývat práva a brát na sebe povinnosti („způsobilost k právním úkonům“, § 8 a 9 občanského zákoníku), možnost omezení způsobilosti k právním úkonům a její vrácení (§ 10 občanského zákoníku).

Právní úkon

Právním úkonem se rozumí projev vůle, kterým osoba zakládá, mění nebo ruší svá práva nebo povinnosti. Právními úkony činí často v interakci s další osobou, ať již právnickou nebo fyzickou, a vstupuje tak do právního vztahu. Právní úkon může být učiněn písemně nebo ústně, výslovně (vyjádřený slovně) nebo i nevýslovný (např. přikývnutím nebo i jen mlčky, strpěním něčeho). Jde tedy o úkon, při kterém jednající osoba má v úmyslu právně jednat, dosáhnout nějakého cíle (něco si koupit, prodat, směnit, někoho si najmout, něco si vypůjčit, zajistit přepravu, atd.) Právním úkonem tedy není například jízda výtahem, kouření tabáku či blízký vztah k osobě opačného resp. stejného pohlaví.

„Způsobilost k právním úkonům“ je schopnost fyzické osoby vlastními jednáním svá práva, nebo povinnosti, zakládat. Způsobilost fyzické osoby vlastními právními úkony nabývat práva a brát na sebe povinnosti vzniká postupně, v plném rozsahu zletilostí (18 let). I nezletilí tedy mají způsobilost k právním úkonům, ovšem jen k takovým, které jsou svou povahou přiměřené rozumové a volní vyspělosti odpovídající jejich věku. Ostatní právní úkony za ně činí jejich zákonní zástupci.

Procesní způsobilost

Procesní způsobilostí se rozumí způsobilost vykonávat samostatně procesní úkony, neboli způsobilost před soudem samostatně jednat. Zákon přiznává procesní způsobilost každému

Partners: Lebenshilfe Germany, University of Göttingen, UNAPEI France, CDAD Paris, FEAPS Spain, University of Alicante, PSOUU Poland, Commissioner for Civil Rights Protection Poland, SPMP Czech Republic, FvO Netherlands, Inclusion Ireland.

Supported by the European Commission.

v tom rozsahu, v jakém má způsobilost k právním úkonům. To znamená, že v plném rozsahu nabývají fyzické osoby této způsobilosti zletilostí.

Způsobilost k právům a právním úkonům podle zákoníku práce

Pro účely pracovního práva je v zákoníku práce provedena zvláštní právní úprava způsobilosti k právům a právním úkonům (zákon č. 65/65 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů). Podle tohoto zákona vzniká způsobilost fyzické osoby mít práva a povinnosti v pracovněprávních vztazích a vlastními právními úkony tato práva nabývat dovršením 15 let, nastoupit do práce však smí tato osoba až po ukončení povinné školní docházky. Pokud je zaměstnanec omezen nebo zbaven způsobilosti k právním úkonům, činí za něj pracovně právní úkony jeho zástupce (opatrovník), nemůže však za něj uzavřít dohodu o hmotné odpovědnosti (§ 12 zákoníku práce).

Omezení a zbavení způsobilosti k právním úkonům

Právní důvody pro omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům

Soud omezí způsobilost k právním úkonům, jestliže osoba trpí duševní poruchou (duševní onemocnění, mentální retardace), která není jen přechodná, a jestliže v důsledku této duševní poruchy je osoba schopná činit jen některé právní úkony. Soud v rozsudku určí rozsah omezení. Omezení je často soudem vymezeno tak, že osoba je schopná nakládat s majetkem jen do určité výše. Může být stanoven např. denní nebo měsíční limit. Pokud to není nutné, soud neomezuje způsobilost k jiným právům, zejména ne k právům osobnostním a ústavním.

Jestliže fyzická osoba trpí duševní poruchou, v jejímž důsledku není vůbec schopna činit právní úkony, soud ji způsobilosti k právním úkonům zcela zbaví.

Princip ochrany a minimálního zásahu do ústavního práva osoby

Omezení způsobilosti k právním úkonům je zásahem do nedotknutelnosti osoby. Nedotknutelnost osoby je zaručena v čl. 7 Listiny základních práv a svobod. Omezení způsobilosti k právním úkonům se provádí tak, aby bylo do ústavně zaručeného práva zasaženo v minimální nutné míře. Provádí se v zájmu ochrany osoby, o jejíž omezení se jedná. Proto je nutné v řízení o omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům postupovat s maximální obezřetností. Soud je povinen v řízení o omezení, zbavení i vrácení způsobilosti k právním úkonům vždy vyslechnout znalce. Znalecký posudek je sice závažným důkazem, nikoli však jediným. Soud jej bere v úvahu v souvislosti s ostatními výsledky dokazování, je vždy jedním z více důkazů, které slouží ke správnému posouzení věci. Soud si jej má vyžádat až po vyslechnutí vyšetřovaného, dalších svědků a provedení dalších důkazů. Soud se nemůže spokojit jen s konstatováním existence znaleckého posudku, ale znalec má být vždy skutečně vyslechnut.

Je třeba velmi pečlivého uvážení soudu i znalce, v jakém rozsahu je omezení způsobilosti k právním úkonům nezbytně nutné a v zájmu osoby, o níž je rozhodováno, a kdy již toto omezení může být nepřiměřené, neodůvodněné a tudíž protiprávní, či dokonce protiústavní. osoby. Provádí se v zájmu její ochrany a v minimální nutné míře, není trestem nebo výrazem pohrdání rozumovými nedostatky člověka. Je naopak prostředkem ochrany člověka před důsledky takového jednání, které není schopen rozumově posoudit.

Právní a faktické důsledky omezení a zbavení způsobilosti k právním úkonům

Důsledky omezení nebo zbavení právní způsobilosti znamenají, že osoba sama nemůže, vůbec nebo jen v míře vymezené rozsudkem, uzavírat právní vztahy. Např. svým majetkem nemůže nakládat právně – prodat jej, pronajmout, darovat. Pracovně právní úkony, v rozsahu stanoveného omezení, za ni musí činit opatrovník (uzavřít nebo ukončit pracovní poměr, dohodu o provedení práce, o pracovní činnosti). Právní úkony, které by učinila osoba, která k nim nebyla způsobilá, by byly absolutně neplatné. Právní úkon je rovněž neplatný pokud:

1. nebyl učiněn svobodně a vážně, určitě a srozumitelně
2. svým obsahem nebo účelem odporuje zákonu nebo jej obchází anebo se přičí dobrým mravům
3. ten, kdo jej učinil, nemá způsobilost k právním úkonům (omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům může nastat výlučně výrokem soudu)
4. jde o právní úkon osoby jednající v duševní poruše, která ji činí k tomuto právnímu úkonu neschopnou.

Přiměřenost rozsahu omezení způsobilosti k právním úkonům v rozsudku

Člověk zbavený způsobilosti k právním úkonům podle dikce platné právní úpravy nemůže činit ani právní úkony zanedbatelného významu nebo v běžných záležitostech každodenního života, např. za svoji mzdu nakupovat drobné věci, jet autobusem, využívat služby. Rovněž nemůže dát nebo nedat souhlas jiné osobě k jednání v jeho zájmu. Řada z těchto lidí však může být schopná si alespoň v minimálním rozsahu obstarat samostatně své běžné záležitosti, nakládat v omezeném rozsahu se svými prostředky, koupit si občerstvení, lístek na autobus, jít do kina. Soudy někdy základní potřeby těchto lidí nedoceňují. Přehlížejí, že i úkony týkající se věcí menší ceny a prováděné běžně zejména v rámci poskytování služeb jsou právními úkony a nikoli jen faktickým jednáním.

Kromě celkového zbavení způsobilosti k právním úkonům způsobuje v praxi potíže i nedostatečné nebo nepřiměřené vymezení rozsahu omezení způsobilosti k právním úkonům v rozsudku soudu. I v tomto případě platí, že poskytnutí maximální možné míry samostatnosti osobám s duševní poruchou, „která není jen přechodná“ je pro ně významným motivačním a socializačním impulsem. Rozsah omezení soudy určují mnohdy nejednoznačně, což způsobuje nejistotu o tom ke kterým právním úkonům dotčená osoba způsobilá je a ke kterým už není, nebo neuvážlivě a omezují občana ve způsobilosti ve větším rozsahu, než odpovídá jeho duševnímu stavu a faktickým možnostem. Někdy dokonce tak, že omezení se ve svých důsledcích prakticky rovná zbavení způsobilosti k právním úkonům.

Vrácení způsobilosti k právním úkonům

Omezení způsobilosti k právním úkonům zásahem do nedotknutelnosti osoby, který se provádí v zájmu této osoby a k ochraně jejích práv. Často proběhne řízení o omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům ještě v mladém věku lidí s mentálním postižením. V budoucnosti pak ještě dochází k dalšímu vývoji jejich duševních schopností a soběstačnosti. K rozvoji duševních schopností a soběstačnosti dochází i u dospělých lidí s mentálním postižením. Je proto třeba pozorně sledovat, jestli rozsudkem stanovené omezení není již nepřiměřené, v rozporu se skutečnými schopnostmi osoby a tudíž i protiprávní a protiústavní. Z toho je zjevná potřeba rozhodnutí o zbavení nebo omezení způsobilosti k právním úkonům revidovat v závislosti na změnách duševních schopností a soběstačnosti osob, kterým byla způsobilost k právním úkonům omezena nebo odňata.

„Soud zbavení nebo omezení způsobilosti změní nebo zruší, změní-li se nebo odpadnou-li důvody, které k nim vedly.“ (§ 10 odst. 3 občanského zákoníku).

Místně příslušný k řízení o vrácení způsobilosti k právním úkonům je soud, v jehož obvodu má bydliště osoba, o jejíž způsobilosti k právním úkonům se má rozhodnout. Podat návrh na zahájení řízení o vrácení způsobilosti k právním úkonům může kdokoli, kdo má na věci svůj právní zájem, nebo jej může zahájit soud z vlastního podnětu (§ 81 Zákon č. 99/1963, občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, dále jen „občanský soudní řád“).

Zahájení řízení z podnětu osoby omezené nebo zbavené způsobilosti k právním úkonům

Podat u soudu návrh na vrácení způsobilosti k právním úkonům může i ten, kdo byl zbaven způsobilosti k právním úkonům. Jestliže již takový návrh v minulosti podal a soud jej zamítl, neboť dospěl k názoru, že nelze očekávat zlepšení jeho stavu, může soud rozhodnout, že mu po přiměřenou dobu, nejdéle však po dobu jednoho roku, nepřísluší právo podat znovu návrh na zahájení řízení. (§ 186 odst. 3 občanského soudního řádu).

Zastupování v řízení o způsobilosti k právním úkonům

Osoba, o jejíž způsobilosti k právním úkonům se jedná (v zákoně se označuje pojmem „vyšetřovaný“), je oprávněna dát se jako účastník v řízení zastupovat v řízení zástupcem, kterého si sama zvolí. O tomto a o dalších svých procesních právech a povinnostech musí být vyšetřovaný soudem poučen. (§§ 5 a 187 zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů, dále jen „občanský soudní řád“) Ne zvolí-li si vyšetřovaný sám svého zástupce, ustanoví mu předseda senátu opatrovníka pro řízení z řad advokátů. Náklady řízení platí stát, včetně nákladů právního zastoupení.

Zahájení řízení z podnětu ústavu sociálních služeb (dále ústav) a dalších osob

Z občanského soudního řádu vyplývá, že návrh na zahájení řízení o způsobilosti občana k právním úkonům, může podat kterýkoliv procesně způsobilý subjekt (§ 20 občanského soudního řádu), který má na věci právní zájem. Návrh na zahájení řízení tedy může podat i ústav. Ústav může odůvodnit svůj právní zájem tím, že poskytuje osobě omezené ve způsobilosti k právním úkonům služby, a proto je pro ústav důležité, jestli a do jaké míry může klient jednat samostatně. Ohledně vrácení způsobilosti k právním úkonům může ústav např. uvést, že klient je schopen jednat samostatně ve větším rozsahu, než jaký vyplývá z jeho rozsudku o omezení nebo zbavení způsobilosti k právním úkonům, a že je to kontraproduktivní pro efektivní poskytování sociálních služeb.

Dále může návrh na zahájení řízení podat opatrovník, státní orgán, orgán samosprávy, zdravotnické zařízení atd.

Zahájení řízení z podnětu soudu

Pokud zahajuje řízení soud z vlastního podnětu, vydá usnesení o zahájení řízení, které doručí účastníkům do vlastních rukou. Soud může zahájit řízení na základě vlastních informací nebo např. na základě podnětu někoho, kdo je s osobou omezenou nebo zbavenou způsobilosti k právním úkonům v kontaktu (sousedí, příbuzní, známí, ústav). Účastníkem řízení je vždy osoba, o jejíž způsobilost se jedná. Pokud má opatrovníka, je účastníkem řízení také její opatrovník.

Práva účastníka v občanském soudním řízení

Kdokoli, kdo je oprávněn a podá návrh na zahájení řízení o způsobilosti k právním úkonům, stává se účastníkem řízení. Jak již bylo řečeno, je účastníkem řízení vždy osoba, o jejíž způsobilost se jedná, její opatrovník a zvolený zástupce. Účastník řízení má právo účastnit se celého řízení před soudem, navrhopvat důkazy, vyjadřovat se k návrhům na důkazy i k provedeným důkazům. Může navrhopvat výslechy svědků, zprávy a vyjádření fyzických a právnických osob, znalecké posudky a jiné listiny.

Z toho, co bylo uvedeno výše k otázce způsobilosti k právním úkonům vyplývá, že občanský soudní řád poskytuje ústavu významnou možnost zlepšit právní postavení svých klientů, a to zejména, pokud se ústav domnívá, že rozsah omezení neodpovídá jejich skutečné situaci.

Opatrovnictví a úloha opatrovníka osoby omezené ve způsobilosti k právním úkonům

Úlohou zákonného zástupce (opatrovníka) je činit za zastoupeného ty právní úkony, k nimž zastoupený není podle rozhodnutí soudu způsobilý (§ 26 občanského zákoníku). Zákonnými zástupci nezletilého dítěte jsou jeho rodiče, případně další osoby, podle zákona č. 94/1963 o rodině. Zákonným zástupcem fyzické osoby, která byla rozhodnutím soudu zbavena způsobilosti k právním úkonům nebo jejíž způsobilost k právním úkonům byla rozhodnutím soudu omezena, je soudem ustanovený opatrovník. Opatrovníkem soud ustanovuje přednostně nejbližší příbuzné. Nemůže-li být opatrovníkem ustanoven příbuzný fyzické osoby ani jiná osoba, která splňuje podmínky pro ustanovení opatrovníkem, ustanoví soud opatrovníkem orgán místní správy, popřípadě jeho zařízení (§ 27 občanského zákoníku).

Zákonný zástupce je oprávněn jednat za zastoupeného jeho jménem. Ze zastoupení vznikají práva a povinnosti přímo zastoupenému. Zastupovat jiného nemůže ten, jehož zájmy jsou v rozporu se zájmy zastoupeného (§ 22 občanského zákoníku). Zástupce musí jednat osobně, dalšího zástupce si může ustanovit, jen jestliže je to právním předpisem stanoveno (§ 24 občanského zákoníku). Pokud zákonný zástupce spravuje majetek zastoupeného, a nejde-li o běžnou záležitost, je k nakládání s majetkem třeba schválení soudu (§ 28 občanského zákoníku). Dojde-li ke střetu zájmů zákonného zástupce se zájmy zastoupeného nebo ke střetu zájmů těch, kteří jsou zastoupeni tímž zákonným zástupcem, ustanoví soud zvláštního zástupce (§ 30 občanského zákoníku).

Opatrovnictví neznámá převzetí odpovědnosti za život, zdraví nebo jednání zastoupeného. Opatrovnictví také v žádném případě nezakládá moc opatrovníka nad zastoupeným v jeho osobním životě. Opatrovník by měl za zastoupeného činit pouze běžné právní úkony. Právní úkony, které nemají povahu úkonů běžných, činí za zastoupeného soud. Vzhledem k vytíženosti soudů se v praxi toto ustanovení příliš nedodržíje. Příkladem může být rozhodování o umístění zastoupeného do zařízení sociálních služeb resp. uzavírání dohody o službě mezi poskytovatelem a uživatelem. Zde se nepochybně nejedná o běžný právní úkon a do procesu uzavírání dohody o službě by měl vstoupit společně se zastoupeným soud.

Pokud jsou zájmy opatrovníka a zastoupeného v konfliktu, opatrovník v takovém případě není oprávněn jednat za zastoupeného a měl by být podán podnět nebo návrh k soudu buď na ustanovení kolizního opatrovníka pro jednotlivý případ nebo na trvalou změnu opatrovníka. Pokud se někdo domnívá, že dochází ke kolizi zájmů opatrovníka a opatrovance, může dát podnět soudu k zahájení řízení ve věci změny opatrovníka. Soud podnět zváží, a pokud

shledá důvod, zahájí řízení ve věci. Podnět soudu může dát kdokoli. Návrh na zahájení řízení, kterým se řízení přímo zahajuje, může podat ten, kdo může být v takovém řízení účastníkem, tedy ten, kdo má na věci svůj právní zájem (např. kdo by chtěl být ustanoven opatrovníkem).

Použitá literatura

Česká asociace pro duševní zdraví, http://www.sweb.cz/capz-esprit/prispevky/dokumenty/prav_zpusobilost_kprav_ukon.html, přístup 4.10.2004 *Pracovní uplatnění klientů ústavní péče (pracovní verze)*. Praha: Rytmus; Quip, společnost pro změnu; Česká unie pro podporované zaměstnávání 2005.
Zavádění standardů kvality sociálních služeb do praxe, průvodce poskytovatele. Praha: MPSV ČR, 2002 ISBN 80-86552-45-4